

VÕRU KEEL JA KULTUUR

Võru keel (murre) on ajaloolise Võrumaa traditsiooniline rahvakeel, mis lõunaeesti keele ühe osana on olnud 17. sajandi keskelt kuni 19. sajandi keskpaigani kasutusel kohaliku kiriku- ja koolikeelena. Ajalooline Võrumaa moodustub nüüdsest Võru, Põlva ja osaliselt Valga ning Tartu maakonnast: sellesse kuuluvad kunagised Karula, Hargla, Kanepi, Urvaste, Rõuge, Põlva, Räpina ja Vastseliina kihelkonnad. Ajaloolisel Võrumaal on Eesti muude piirkondadega võrreldes tunduvalt paremini säilinud traditsiooniline keelekasutus, kombestik ja omakultuur. Õppeaine *Võru keel ja kultuur* õppimine annab õpilastele teadmisi võru keele ja kultuuriloo, oma kodupaiga ja -kihelkonna kohta, suurendab austust varasemate põlvkondade kogemuste vastu ja vastutustunnet oma kodupaiga tuleviku suhtes ning aitab kaasa võru keele ja kultuuri säilitamisele. Oluline on arendada noorema põlvkonna oskust kohalikku keelt kuulata, kõnelda, lugeda ja kirjutada.

Põlva Kooli 3. klassis õpitakse võrukeelset aabitsaõppe algkursust ehk tähtioppust(35t).

Võrukeelne aabitsaõpe koosneb võru keele algõppest ja lugemisõpetusest. Algõppe läbinud õpilased peavad aru saama võrukeelsest kõnest, väärtustama kohalikku keelt ja oskama lugeda võrukeelset teksti. *Võrukeelne kodulugu arendab edasi võrukeelse suhtluse oskusi, tutvustab kodupaika ja –kihelkonda ning ajaloolist Võrumaad. Võru keel ja kirjandus hõlmab kolme valdkonda: võru keele eripära ja keele ajalugu; rahvaluule (kombestik, uskumused, tähtpäevad, rahvalaulud jms); Võrumaa kirjanikud, võrukeelne kirjandus.*

1. VÕRUKHEELNE AABITSAÕPE

3. klass – võru keele algkursus (tähtioppus)

1. 1. Õppe-eesmärgid

- väärtustab võru keelt;
- tunneb algsõnavara ja mõistab lihtsamat võrukeelset kõnet;
- püüab rahuldavalt omandada võrukeelset hääldust;
- oskab lugeda võru kirjaviisis kirja pandud teksti;
- oskab kõneteemade ulatuses ennast võru keeles rahuldaval tasemel väljendada.

1. 2. Õppesisu

Hääldusoskused. Häälik ja täht; võru keele häälikute ja häälikuühendite hääldamine.

Keeleteadmised. Häälik ja täht. Võru keele häälikud . Ainsus ja mitmus.

Asesõnad: maq, saq, timä, miiq, tiiq, nimäq.

Küsisõnad: kon, määne, minkperäst, ku pall'o.

Tegusõnad.

Tekstid.

Võrukeelne rahvalaul: lastelaulud, laulumängud, liisusalmid, tähtpäevalaulud.

Muinasjutud ja muistendid. Vanasõnad, mõistatused. Luuletused, lühijutud, kahekõned, lühinäidendid. Võrukeelne omalooming. Kõnearendus- ja lugemisteemad MINA ISE JA MEIE PERE (MAQ ESIQ JA MUQ PERE).

Nimi, vanus, välimus, elukoht, lemmik- tegevused; pereliikmed ja sugulased; ühistegevused. KODUKOHT (KODOKOTUS).

Linna- või maakodu; kodu- ja metsloomad, puud-põõsad; lemmikloomad; kodutalu, - küla, - vald või -linn, kodutänav.

KOOL JA OMA KLASS (KUUL' JA UMA KLASS).

Õppeained, kooliasjad, koolisõbrad.

ELURING (ELOTSÕÖR). Ilm; päike ja kuu; päev ja öö; kellaaeg; nädalapäevad, kuud; aastaajad.

1.3. Õppetegevus

Kuulamine.

Võrukeelse kõne (õpetaja, hea kodumurde kõneleja, vanavanemate kõne, lindistatud võrukeelne tekst) kuulama õppimine ja sellest aru saamine. Kaasõpilaste kõne ja ettelugemise kuulamine ning kuuldu mõistmine. Õpetaja võrukeelsete korralduste kuulamine ja kuulamisülesannete täitmine. Võrukeelsete laulude, luuletuste, muinasjuttude, lühitekstide kuulamine.

Kõnelemine.

Õpetaja võrukeelsetele küsimustele lühidalt vastamine kõneteemade ulatuses. Etteloetud teksti kordamine. Küsimuste moodustamine.

Kahekõnedes, rollimängudes ja lühinäidendites osalemine. Teretamine ja hüvastijätmine.

Palumine, tänamine, vabandamine. Andmine ja vastuvõtmine.

Tee või aadressi küsimine ja juhataamine. Ostmine ja müümine. Suhtlemine loodusega: tänamine ja palumine.

Lugemine.

Võrukeelse teksti häälega ja endamisi lugema õppimine. Võrukeelse luuletuse ilmeka lugemine. Kirjalike tööjuhiste lugemine ja mõistmine õpetaja abiga

Kirjutamine.

Üksikute sõnade ja lausete kirjutamine. Lünkteksti tegemine ja võrukeelsete harjutuste täitmine. Ristsõnade lahendamine. Pildile selgitavate sõnade ja lausete lisamine. Lihtsate lühikeste lausete moodustamine sõnastiku abil, lühijutukeste koostamine. Kirjakeelsetele sõnadele kõneteemade ulatuses võrukeelsete vastete leidmine ja vastupidi. Lihtsate tõlkelauseste koostamine (õpetaja või sõnastiku abiga).

Muud õppetegevused.

Võrukeelsete liikumis- ja laulumängude mängimine. Lihtsate rahvalaulude laulmine. Valmistumine võrukeelseteks esinemisteks kooliüritustel ning maakondlikel murdeluule-, murdenäidendite- ja laulupäevadel.

1. 4. Õpitulemused

Õpilane

- eristab võru keele häälikuid kõnes ja oskab neid üles märkida;
- oskab võru keele kirjakeelset erinevaid häälikuid arusaadavalt hääldada;
- saab aru võrukeelsetest korraldustest ja tööjuhenditest;
- saab õpitud sõnavara ulatuses aru võrukeelsest kõnest;

- oskab rahuldavalt lugeda võrukeelset teksti;
- oskab lihtsamatele võrukeelsetele küsimustele vastata ja ise lihtsaid küsimusi moodustada;
- oskab kõneteemade piires ennast võru keeles arusaadavaks teha;
- oskab peast mõnda vabalt valitud võrukeelset luuletust ja rahvalaulu;
- teab mõnda võrukeelset muinasjuttu või muistendit;
- oskab kirjutada võrukeelseid sõnu ja lauseid ning lühietteütusi, jutukesi.

1.5 Hindamine

Hinnatakse iga trimestri lõpus arvestatud või mittearvestatud.

1. 6. Õppekirjandus ja lisamaterjalid

1. 6. 1. Õppekirjandus

- P. Hagu, Jüvä Sullõv, Kauksi Ülle, M. Kõivupuu, N. Reimann. ABC–kiräoppus (võrukeelne aabits ja lugemik). 1997.
- N. Reimann, M. Faster. Tüüvihk ABC – kiräoppusõ manõq (töövihk algklassiõpilastele). 2000.
- N. Reimann. Tiijuht ABC – kiräoppusõ manõq (metoodiline käsiraamat aabitsaõpetajale tööks algklassides). 2000.
- M. Faster. Piltsynastu latsilõ (piltsõnastik lastele). 2004.

1. 6. 2. Lisamaterjalid

- Mino Võromaa.) Võro Instituut 1995–2016. (iga-aastased kooliõpilaste võrukeelsete kirjatööde kogumikud)
- M. Kõivupuu. Tsirr-virr lõokõnõ. 2001. (lõunaeesti laule tutvustav laulik koos kassetiga)
- Laulami latsiga. Laulami latsilõ. Mina lätsi Siidile. Upa, upa, ubinakõnõ. Võro Instituut, lastelaulude kassetid ja CD-d

VÕRO KIIL JA KULTUUR I kooliastmes

AINÕKAVA AOLUULIDSE VÕROMAA PÕHIKUULÕ JA OSS

Võro kiil' (murrõq) om aoluulidse Võromaa uma rahvakiil', midä tarvitõdi lõunaeesti keele üte jaona 17. aastagasaa keskpaigast nika ku 19. saandi keskpaigani ku kohalikku kerigu- ja koolikiilt. Aoluuline Võromaa om täämbäne Võro, Põlva ja kukkivõrd Valga ni Tarto maakund: vanaq Karula, Harglõ, Kanepi, Urvastõ, Rõugõ, Põlva, Rāpinä ja Vahtsõliina kihlkunnaq. Aoluulidse Võromaal om, ku Eesti tõisi paikkundõ kaiaq, pallo rohkõmb alalõ hoitunuq uma keeletarvitus, kombõq ja kultuur.

Ainõ võro kiil' ja kultuur oppamine and koolilatsilõ tiidmiisi kohaligust keelest ja kultuuriluust, uma kodopaigast ja kodokihlkunnast, luu tuu läbi avvustust varatsõmbi põlvkundõ kogõmuisi vasta ja pand mõtlõma uma kodopaiga tulevigu pääle ni avitas ütten võro keele ja kultuuri alalõ hoitumisele. Tähtsä om võro keele ja kultuuri oppamise abiga paranda noorõmba põlvkunna võro keele kullõmist, kõnõlõmist, lugõmist ja kirotamist.

Võrokiilse aabitsaoppusõn võetas läbi võro keele algkursus ja lugemisõppus. Algkursusõ läbi tennüq latsõq piät arvo saama võrokiilsest kõnnõst, paigapäälest keelest luku pidämä ja mõistama võrokiilset teksti lukõq. *Võrokiilne kodoluuoppus* parandas umakõrda võro keele kõnõlõmist, tege tutvvas uma kodopaiga ja –kihlkunnaga ni aoluulidse Võromaaga. *Võro kiil ja kirändüs* võtt hindä ala kolm tähtsät teemat: võro keele erijoonõq ja keele aolugu; rahvaluulõ (kombõq, vana usk, tähtpääväq, rahvalauluq); Võromaa kiräniguq, võrokiilne kirändüs.

VÕROKIILNE AABITSAOPPUS

(I koolijago)

3. klass – võro keele algkursus (tähtioppus) – 35 tundi

1. Oppusõ tähtsüs

Võrokiilse lugõmisoppusõ mõtõq om, et koolilats':

- piässi võro keelest luku;
- tunnõssi põhisõnno ja mõistasi lihtsambat võrokiilset kõnõ;

- püvvässi inämb-vähämb selges saiaq võrokiilse hääldüse;
- mõistassi lukõq võro kir'äviisin kirja pant teksti;
- mõistassi kõnnõteemadõ perrä küsümisile lühkult kosta.

2. Opmise siso

Hääldämisoskusõq. Häälik ja täht; võro keele häälikidõ ja häälikuühenditõ vällä hääldämine.

Keeletiidmiseq. Häälik ja täht. Võro keele häälikuq

Ainsus ja mitmus. Asõsõnaq *maq, saq, tä, miq, tiq, nimäq*. Küsüsõnaq *kon, määne, minkperäst, ku pall'o*. Tegõsõnaq.

Tekstiq. Võrokiilne rahvalaul: latsilauluq, laulumängõq, liisusalmiq, tähtpäävälauuq.

Muinasjutuq. Vanasõnaq, mõistatusõq, koomiksiq, latsiraamaduq, umaloomingu kogomiguq ”Mino Võromaa.”

Luulõtusõq, lühkuq jutuq, katõkõnnõq, lühkuq näütemänguq.

Kõnõ- ja lugõmisõteemaq

MAQ ESIQ JA MUQ PERE. Nimi, vannus, vällänägemine, elokotus, tegemidseq, pereq ja sugulasõq; ütidseq tüüq-tegemidseq.

KODOKOTUS. Liina- vai maakodo; mõts: kodo- ja mõtsaeläjäq; kodotalo, -külä, kodovald vai kodoliin, kodouulits.

KUUL JA UMA KLASS. Opiainõq, koolias'aq, koolisõbraq.

ELOTSÕÕR. Ilm; päiv ja kuu; päiv ja üü; kelläaig; nädalipääväq, kuuq; aastaaq.

3. Opitegevüs

Kullõmine. Võrokiilse kõnõ (kuul'meistri, hää kodokandi keele kõnõlõja, vanavanõmbidõ kõnõ, lindile võet võrokiilne tekst) kullõma opmine ja kõnnõst arvo saamine.

Tõisi latsi kõnõ ja ettelugõmise kullõmine ni kullõldust arvo saamine.

Kuulmeistri võrokiil'side kõrralduisi kullõmine ja kullõmisõülesandidõ täütmine.

Võrokiilside laulõ, luulõtuisi, muinasjuttõ, lühükeisi tekste kullõmine.

Kõnõlõmine. Kuulmeistri võrokiilsidele küsümüisilõ lühkuhe vastamine kõnõteemadõ perrä. Ette loet teksti kõrdamine. Küsümüisi tegemine.

Katõkõn'õ, rollimängõ ja lühükeisi näitemängõ tegemine. Teretämine ja hüvaste jätmine. Pallõmine, tennämine, andis pallõmine. Andmine ja vastavõtmine. Tii vai elokotusõ küsumine ja juhatus. Ostmine ja müümine. Läbikäümine luudusõga: tennämine ja pallõmine.

Lugõmine. Võrokiilse teksti häälega ja hindä ette lugõma opmine. Võrokiilse luulõtusõ ilosahe lugõmine. **Lindi pääle lugõmine.** Kiräligõ tüüoppuisi lugõmine ja mõistmine kuulmeistre abiga.

Kirotamine. Üksikidõ sõnno ja lausiidõ kirotamine. Lünkteksti tegemine ja võrokiilside harotuisi täütmine. Ristsõnno lahendamine.

Lühükeisi jutukõisi tegemine. Kiräkiilsilõ sõnnolõ kõnõteemadõ perrä võrokiilside sõnno löüdmine ja vastapite.

Muu tegevüs. Võrokiilside mängõ mängmine. Lihtside rahvalaulukõisi laulmine. Ettevalmistus võrokiilses etteastmises uma koolin ja maakunna keele-, luulõ- ja laulupäivil.

4. Opmise tulõmusõq (püstkirän kõigilõ, kaldkirän parembile)

Koolilats'

- tege vahet võro keele häälikil kõnnõn ni kirän ja *mõist näid üles märki*;
- mõist võro keele kiräkeelest tõistõ häälikiid selgehe vällä üteldä;
- saa arvo võrokiilsidest kõrralduisist ja tüüjuhissist;
- saa opit sõnavara perrä võrokiilsest kynnõst arvo;
- mõist rahuldavalt lukõq võrokiilset teksti;
- mõist lihtsambiilõ võrokiilsidele küsümüisilõ vastata ja *esiq lihtsiid küsümüisi tetäq*;
- *pruuv kõnnõteemadõ perrä hinnäst võro keeli arvosaadavas tetäq*;
- mõist pääst mõnt vabalt valit võrokiilset luulõtust ja *rahvalaulu*;
- *mõist nimetädä võrokiilside latsiraamatit*
- mõist kirotata võrokiilside sõnno ja lausiid *ja jutukõisi*.

5. Hindamine

Õpitulemuisi hinnatas trimestri lõpul kas arvõstõdu või mittearvõstõdu.

Hindamise eesmärgis om anda tagasikõüdüst opmisõ kotsilõ, tugõda oppj'a hindäanalüüsi oskuisi kujonõmist; peegeldädä oppaja ootuisi opmisõ suhtõn ja motiviiri opma. Hindaminõ om säetü kuunkõlan opitulõmuisiga.

6. Opikirändüs

- P. Hagu, Jüvä Sullõv, Kauksi Ülle, M. Kõivupuu, N. Reimann. ABC–kiräoppus. 1997.
- N. Reimann, M. Faster. Tüüvihk ABC – kiräoppusõ manoq. 2000.
- N. Reimann. Tiijuht ABC – kiräoppusõ manoq (käsiraamat aabitsaoppa-jilõ)). 2000.
- M. Faster. Piltsõnastu latsilõ. 2004.

Manoq lugõmises

- Mino Võromaa. Võro Instituut 1995–2005. (koolilatsi võrokiilside kirätõie kogoq)
- M. Kõivupuu. Tsirr-virr lõokõnõ. 2001. (lõunaeeesti laulõ laulik üten kassetiga)
- Laulami latsiga. Laulami latsilõ. Võro Instituut, 2005. (latsilaulõ kassett) , Upa-
upa ubinakõnõ CD-plaat